

УДК 347.5
DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v1.2023.8>

В. Д. Шерстюк
аспірант кафедри цивільного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
orcid.org/0000-0001-9225-8022

ВПЛИВ ОЦІНОЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ НА ВИЗНАЧЕННЯ РОЗМІРУ КОМПЕНСАЦІЇ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ

У науковій статті досліджено вплив оціночних концепцій на визначення розміру моральної (немайнової) шкоди. Зазначається, що при визначенні розміру компенсації моральної шкоди чинне вітчизняне законодавство визначає такі оціночні критерії, як розумність та справедливість, розглянуто підхід Європейського суду з прав людини щодо визначення «справедливої» компенсації моральної шкоди. Наголошується на тому, що критерії розумності та справедливості є основою при прийнятті судами рішень щодо встановлення розміру моральної шкоди, а без урахування оціночних концепцій жодна конкретна справа не може бути об'єктивно розглянута. Визначається, що у практиці судочинства, базуючись загалом на концепціях розумності та справедливості, кожен суд оцінює кожну справу індивідуально. Більш того, незважаючи на схожі обставини, розмір моральної шкоди може значно різнитися від справи до справи. Підкреслено, що найважчим моментом при поданні позовної заяви про відшкодування моральної (немайнової) шкоди є обґрунтування вказаних оціночних критеріїв, а застосування оціночних концепцій має важливий вплив на визначення розміру грошового відшкодування при стягненні моральної шкоди. Позивачу недостатньо в позовній заяві зазначити, що він пережив або зазнає моральних страждань, такий факт рекомендовано довести усіма допустимими засобами доказування (показаннями свідків, довідками із медичних закладів, іншими письмовими доказами тощо). Зроблено висновок, що для визначення розміру моральної (немайнової) шкоди в юридичній доктрині бракує певної правової норми, яка чітко регламентувала би ці питання при зверненні до суду з позовом про отримання повної компенсації моральної шкоди.

Ключові слова: моральна шкода, відшкодування, оціночні концепції, визначення моральної шкоди.

Sherstiuk V. D. THE IMPACT OF EVALUATION CONCEPTS ON DETERMINING THE AMOUNT OF COMPENSATION FOR NON-PECUNIARY DAMAGE

The article examines the impact of evaluation concepts on determining the amount of moral (non-pecuniary) damage. It is noted that when determining the amount of compensation for non-pecuniary damage, current national legislation defines such evaluation criteria as reasonableness and fairness, and the author examines the approach of the European Court of Human Rights to determining "fair" compensation for non-pecuniary damage. It is the criteria of reasonableness and fairness which are the basis for courts to make decisions on determining the amount of non-pecuniary damage, since no particular case can be considered objectively without taking into account the concepts of evaluation. However, based generally on the concepts of reasonableness and fairness, each court evaluates each case individually. Despite similar circumstances of the case, the amount of non-pecuniary damage may vary significantly. The author emphasizes that the most difficult point when filing a claim for compensation for moral (non-pecuniary) damage is the substantiation of these evaluation criteria, and the application of evaluation concepts has an important impact on determining the amount of monetary compensation for non-pecuniary damage. It is not enough for a plaintiff to state in a statement of claim that he or she has experienced or is experiencing non-pecuniary damage; this fact must be proved by all admissible means of proof (witness testimony, certificates from medical institutions, other written evidence, etc.) It is concluded that in order to determine the amount of moral (non-pecuniary) damage, the legal doctrine lacks a specific legal provision which would clearly regulate these issues when filing a claim for full compensation for non-pecuniary damage.

Key words: non-pecuniary damage, compensation, evaluation concepts, definition of non-pecuniary damage.

Постановка проблеми. У будь-якій демократичній державі кожна людина має право на захист порушених інтересів. І не завжди відновлення порушеного права відбувається в матеріальному аспекті. Дуже часто людина зазнає немайнової шкоди, яка полягає в душевних стражданнях та переживаннях, яку важко визначити в грошовому еквіваленті. Багато авторів та науковців намагалися та намагаються дати пояснення, що саме повинно бути враховано при визначенні розміру моральної шкоди. Численні багатоаспектні потрактування підтверджують той факт, що зробити це досить непросто, адже кожен по-різному діагностує свій внутрішній стан та оцінює

негатив, отриманий унаслідок вчинення неправомірних дій з боку інших осіб. Саме для цього при визначенні розміру компенсації моральної шкоди й потрібно застосовувати оціночні концепції. Це пов'язано з тим, щоб з однієї сторони, максимально захистити особу та надати їй компенсацію за спричинені страждання, а з іншої не допустити зловживання щодо розміру моральної шкоди.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблеми відшкодування моральної шкоди займалися такі вітчизняні вчені, як С. Рабінович, М. Фролов, С. Шимон, Н. Павловська, О. Грищук, І. Забара, О. Крикунов та інші. Та незважаючи на чисельні розвідки, не існує

єдиного визначеного підходу щодо впливу оціночних концепцій на визначення розміру моральної шкоди. Це й зумовлює необхідність додаткового вивчення та дослідження вказаних питань. Жоден з авторів та науковців не може точно вказати, як саме впливають оціночні концепції на визначення розміру моральної шкоди.

Метою даного дослідження є з'ясування особливостей впливу оціночних концепцій на визначення розміру моральної шкоди, а також розгляд питання про їх застосування національними судами та Європейським судом з прав людини (далі за текстом ЄСПЛ).

Виклад основного матеріалу. При аналізі наукових джерел стає очевидним, що оціночні концепції завжди посідали чи не головне місце при визначенні розміру моральної шкоди. Варто зауважити, що в українському законодавстві немає жодного чіткого визначення, яке характеризувало б поняття «моральна шкода».

В Цивільному кодексі України, а саме в ст. 23 вказано, що моральна шкода полягає:

1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;

2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів;

3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку зі знищенням чи пошкодженням її майна;

4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи [1].

Тобто, є ціла стаття Цивільного кодексу України, яка вказує у чому може полягати моральна шкода, але самого визначення поняття «моральна шкода» немає.

Але як оцінити страждання фізичної особи у грошовому еквіваленті? Відповіді на це питання у сучасній науковій юридичній доктрині немає й досі. Адже кожен з науковців та цивілістів має власне бачення того, що саме має бути враховано при визначенні розміру моральної шкоди, а також висловлює власні міркування стосовно особливостей обґрунтування питання в позові при зверненні до суду.

Наприклад, В. Васильєв, дотримується такої думки, що законодавець сам утримується від того, щоб дати чітке визначення поняття «моральна (немайнова) шкода», оскільки таке визначення, яке б могло охопити всі суттєві ознаки поняття, було б досить об'ємним: усі випадки неправомірних дій, якими може бути заподіяна моральна (немайнова) шкода, практично неможливо передбачити, до того ж моральна (немайнова) шкода може бути завдана й іншими діями, якими пору-

шуються майнові й особисті немайнові права особи [2, с. 12]. Тому, на думку дослідника, передбачити всі випадки, коли може бути спричинена моральна шкода, практично неможливо, і, відповідно, неможливо законодавчим чином закріпити єдине визначення поняття «моральна шкода».

Але попри те, що не існує чіткого визначення поняття «моральна шкода», при зверненні до суду позивачу потрібно визначити розмір в якому вона має бути відшкодована. Д. Толкачов зазначає, що у цивільному процесі необхідно зазначити, в якому розмірі має бути відшкодована завдана шкода [3, с. 106]. Якщо цього не зробити, то такий позов можуть навіть не прийняти до розгляду, у зв'язку з тим, що він не буде відповідати вимогам ЦПК.

Вочевидь, при зверненні до суду, у визначенні розміру моральної шкоди позивачеві варто зважати на оціночні концепції, які будуть враховані судом. На сьогодні є дві основні оціночні концепції, які впливають на визначення розміру моральної шкоди - це розумність та справедливість.

Розумність як оціночна концепція при визначенні розміру моральної шкоди.

Розумність, як концепція при визначенні розміру моральної шкоди має досить вагоме значення. Як неодноразово зазначали суди у своїх рішеннях, що приймаючи рішення у справі вони керуються розумним визначенням розміру моральної шкоди. Це означає, що не можна просто вказати яку завгодно суму та визначити її як еквівалент понесеної моральної шкоди, адже розмір шкоди повинен розумно співставлятися з понесеними душевними стражданнями.

Такий висновок було зроблено ВСУ. Так, Пунктом 9 постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» передбачено, що розмір відшкодування моральної (немайнової) шкоди суд визначає залежно від характеру та обсягу страждань (фізичних, душевних, психічних тощо), яких зазнав позивач, характеру немайнових втрат (їх тривалості, можливості відновлення тощо) та з урахуванням інших обставин. Зокрема, враховуються стан здоров'я потерпілого, тяжкість вимушених змін у його життєвих і виробничих стосунках, зусилля, необхідні для відновлення попереднього стану. При цьому суд має виходити із засад **розумності**, виваженості та справедливості [4].

С. Шимон, вказує, що при визначенні розміру компенсації моральної шкоди, потерпілою особою та судом повинно бути враховано характер та психічних страждань (занепокоєння, нервозність, сором, приниження, страх, відчай тощо) [5]. Ці всі понесені душевні страждання мають бути деталізовані у позові про стягнення моральної шкоди

та розумно співставлятися з визначеним розміром моральної шкоди.

У постанові № 4 від 31 березня 1995 р. «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» Пленум Верховного Суду зазначив, що суди в окремих випадках припускаються помилок, неповно з'ясовуючи наявність підстав для відшкодування моральної шкоди, недостатньо обґрунтовуючи її розмір. Це почасти є наслідком того, що сторони не надали достатню кількість аргументів і доказів, які дозволили б суду застосувати оціночні концепції при визначенні розміру шкоди. Іншими словами, позовні заяви не були підкріплені достатніми доказами про понесення душевних страждань в тій чи іншій ситуації [4].

Позивачеві недостатньо заявити у позовній заяві, що він пережив або переживає моральні страждання від настання певної події або певного факту. Спираючись на принцип розумності, такий факт повинен бути доведений усіма допустимими засобами доказування (показаннями свідків, довідками із медичних закладів, іншими письмовими доказами тощо).

Справедливість як концепція при визначенні розміру моральної шкоди

Ще однією не менш важливою концепцією у визначенні розміру моральної шкоди є справедливість. Суди у своїх рішеннях постійно наголошують на тому, що розмір моральної шкоди повинен справедливо відповідати нанесеним душевним стражданям.

Зокрема, у Постанові від 1 вересня 2020 року у справі № 216/3521/16-ц ВП ВС зробила висновок щодо застосування норм права: відшкодування моральної шкоди в цілому як способу захисту суб'єктивного цивільного права, компенсація моральної шкоди повинна відбуватися у будь-якому випадку її спричинення – право на відшкодування моральної (немайнової) шкоди виникає внаслідок порушення права особи незалежно від наявності спеціальних норм цивільного законодавства [7].

Дуже цікавою та актуальною є концепція, запропонована В. Палюком. Автор розробив власну систему критеріїв, які варто враховувати при розрахунку розміру компенсації моральної шкоди, залежно від виду посягання. Наприклад, він вказує, що існують різні системи критеріїв, які повинні бути враховані при посяганні на життя та здоров'я (вид вчиненого злочину, спосіб вчинення злочину, суб'єктивна сторона злочину (вина, соціальний стан потерпілого, ступінь близькості особи, що загинула, та позивача, спосіб отримання інформації про загибель родичів); якщо брати посягання на честь, гідність та ділову репутацію (характер поширених відомостей, суспільна оцінка фактичних обставин, регіон

поширення відомостей, повторюваність інформації (тираж друкованої продукції), «тривалість життя» джерела інформації, посадове становище особи, індивідуальні особливості потерпілого, непристойність форми, в якій дається оцінка людині, настання наслідків); при посяганні на свободу та особисту недоторканність (порушення нормальних життєвих зв'язків, погіршення відносин з оточуючими, час перебування під слідством чи судом, особливості перебування під слідством чи судом, чи була особа піддана тортурам чи нелюдському або такому, що принижує її гідність поводженню чи покаранню, наявність повідомлень у засобах масової інформації про «протиправні» дії реабілітанта, особливості потерпілого) тощо [8].

Цікавим є той факт, що у практиці ЄСПЛ у частині присудження **справедливої** компенсації, Суд не має настільки широкої практики і використовує вказаний спосіб захисту здебільшого стосовно конвенційних прав. Сподівання знайти в означеній судовій практиці застосування єдиних критеріїв компенсації моральної шкоди стає радше марною справою, без первинного доктринального посилання. Стає очевидним, що тут бракує певної правової норми, яка чітко регламентувала би ці питання, оскільки, як слушно зазначив А. Карномазов, саме судові рішення, що засноване на нормі права, не тотожне нормі права. Їх розділяє правозастосовний процес, на підставі якого абстрактна норма права втілюється в соціальну реальність і сповнюється життєвою силою, а судові рішення набуває «законної сили» [8].

При застосуванні способу захисту права, яке передбачене п. 9 ч. 2 ст. 16 ЦК України, помилки в основному полягали в поширенні його на випадки, для яких законом відшкодування моральної шкоди не передбачене (на договори оренди, інвестиції, позики, кредиту, банківського вкладу), або у відмові в застосуванні відшкодування моральної шкоди, яке передбачено законом (наприклад, завданої прийняттям нормативно-правового акту).

Критерії визначення розміру відшкодування моральної (немайнової) шкоди, передбачені ч. 3 ст. 23 ЦК України, є не досить чіткими, у зв'язку із чим у подібних випадках суди визначають розмір відшкодування далеко неоднаково. Наприклад, у зв'язку зі смертю фізичної особи в одних випадках призначається відшкодування в сумі 500 тис. грн., 100 тис. грн., а в інших – у рази менше.

Визначаючи розмір грошового відшкодування моральної шкоди, завданої батькам внаслідок вчинення умисного вбивства дитини, необхідно враховувати глибину і тривалість моральних страждань, характер дій винної особи (скоєння

умисного вбивства), а також те, що особи зазнали моральних страждань, пов'язаних з необхідністю докладати зусилля для виявлення та законного покарання особи, винної в смерті їхньої дитини. За таких обставин відшкодування моральної шкоди в розмірі 1 млн грн. кожному з батьків відповідає вимогам розумності та справедливості й не може вважатися явно завищеним чи надмірним (постанова ВСУ від 19.12.2011 у справі №6-65цс11).

Висновки. Отже, оціночні концепції мають досить важливий вплив на визначення розміру грошового відшкодування при стягненні моральної шкоди. Це пов'язано з тим, що кожен суд оцінює кожну справу індивідуально та виходячи з названих концепцій розумності та справедливості. Незважаючи на схожі обставини справи в одних випадках може бути присуджений один розмір моральної шкоди, а в інших зовсім інший, який може значно різнитися.

Це вочевидь пов'язано з тим, що в ні в національному, ані в міжнародному законодавстві неможливо чітко виокремити й кваліфікувати поняття «моральної шкоди». Адже для кожної особи воно є різним та по різному оцінюється в грошовому еквіваленті.

Література

1. Цивільний Кодекс України від 16 січня 2003 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 12.07.2020).
2. Васильєв В. Окремі питання визначення поняття моральної (немайнової) шкоди. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2015. Вип. 32. С. 10–15.
3. Толкачов Д.І. Діяльність адвоката у справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: матеріальні та процесуальні аспекти. Вісник Вищої Ради юстиції. 2011. № 2. С. 103–117.
4. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 4 URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95>.
5. Шимон С., 'Відшкодування моральної (немайнової) шкоди як спосіб захисту суб'єктивних цивільних прав' (дис канд юрид наук, Інститут законодавства Верховної Ради України 1998) 199.
6. Отрадна О. Компенсація моральної шкоди, заподіяної порушенням цивільно-правового договору. Вісник Національної Академії прокуратури України. 2015. № 2. С. 18–23.
7. Постанова від 1 вересня 2020 року у справі № 216/3521/16-ц ВП ВС: URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/91644731>
8. Паліюк В. Стягнення моральної (немайнової) шкоди. Моральна (немайнова) шкода. (Право, 2000)